

УДК 141.319.8(477):37.013.42

Світлана Вільчинська,
к.філос.н., доцент кафедри філософії,
Центр гуманітарної освіти НАН України

ІДЕЯ СОЦІОТВОРЕННЯ В. ВИННИЧЕНКА В КОЛІ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ПИТАНЬ

Светлана Вильчинская. Идея социального созидания В. Винниченко в рамках антропологических вопросов.

В статье рассматривается архитектура философской антропологии, анализируется антропологическое содержание идеи социального творчества. Подчеркивая значение конкордизма как антропологического принципа, автор отстаивает идею комплементарности и целостного подхода к проблемам. Основное внимание уделяется характеристике специфики философско-антропологической архитектуры в Украине. Сделан вывод, что понятие целостности, комплексный подход, проблематика социальной (культурной) антропологии являются определяющими тенденциями украинской философско-антропологической мысли. Обосновывается статус украинской антропологии как комплексной науки о человеке. Рассматриваются предпосылки ее формирования как научной дисциплины.

Ключевые слова: социальная (культурная) антропология, философская антропология, комплексный подход, целостность, конкордизм, науки о человеке, этика, постмодернизм, архитектура.

Нас давно цікавили проблеми вирізнєння українського способу буття філософської антропології. В такому контексті ми аналізували й етичну антропологію В. Винниченка, як приклад, який сам спрямовує до висновку стосовно форми концептуалізації, поширюваній у межах філософсько-антропологічної думки України. Відразу варто зауважити, під способом буття філософської антропології розуміємо дискурс, при якому для з'ясування цілісності людини треба дотримуватись принципу комплементарності, спрямовуючи пошук здебільшого на суцільність людського буття, а не окремішність. Ві-

домі такі його концептуалізаційні модуси: 1) витлумачення проблематики з огляду на взаємну доповнювальність складових людського буття, які вважаються рівнозначними передумовами співдії його структурних шарів тощо; 2) обґрунтування проблем антропології з огляду на суцільність людського буття через неподільність найвищого порядку. Якщо перший уможливлений через метафізичний дуалізм, то другий — завдяки монізму. Щодо становлення української філософської антропології, то воно відбувалося як нарощування епістемологічних можливостей уявлення про суцільність буття людини, — це такої цілості, в якій усе доповнюється всім та однаковою мірою значуще для її існування. Серед чисельних інших переконливим свідченням того є Винниченків «Конкордизм. Система будування щастя» (трактат вважається вершиною творчого доробку мислителя).

Він дистанціюється від концепцій, в яких відкинуто можливість погодження суттєвих властивостей людини через визнання сутнісних передумов явища. Заперечуючи есенціалізм (натуралістичний і метафізичний), дослідник за своє головне завдання вважав необхідність пояснити народження нового суспільного ладу («Єдина Федеративна Конкордистська Республіка Землі»¹) з іманентної сфери буття людини («існування, заповнене доцільною діяльністю, невтомною веселістю тіла і духу»²). Щоби в такому світлі витлумачити людину, треба відтворити цілісний її образ. Передовсім визнати неперервність, взаємодію, взаємоперехід між природними, ментальними, соціокультурними аспектами людського досвіду та вивчати останній як життєвий, тобто як органічну цілісність чисельних зв'язків і взаємовпливів, однаково чинних для поєднання їх у системі людського буття. Потрібне розуміння того, що людина — це «частина всього суцього», «рівна з усіма іншими частинами, що закони буття всіх частин і всього цілого є і її законами, що вона сама є ота природа, отой Усесвіт»³.

Одразу ж зазначимо, що Винниченкове витлумачення людини збігається з визначенням, яке отримало в парадигмі філософської антропології провідне значення. Йдеться передусім про зміст, що визначається через ідею цілого; значущі «навіть слова для висловлювання цієї ідеї — *to per, Universum, das All*, «усесвіт» тощо, і притім так, що людська сутність є радикально обумовлена серйозністю, такою, яку

¹ Див.: *Винниченко Володимир*. Конкордизм. Система будування щастя: Етико-філософський трактат / В. К. Винниченко; Передмов. Т. І. Гундорової. — К.: Укр. письменник, 2011. — 335 с. — С. 333—337.

² Там само. — С. 339.

³ Там само. — С. 100.

вагу ці слова і ця ідея мають для неї (людської істоти — приміт. С. В.)»¹. Антропологія В. Винниченка відкидає антропоцентризм, який, на думку вченого, заперечує вислідам науки та шкодить боротьбі з дискордизмом («кривовага сил»). Проте необхідне «прагнення, спрямування на погодження себе й усього людства з рідним йому середовищем, з Усесвітом»². Треба наголосити, що В. Винниченко, застосовуючи термін «погодження», навмисно обминає поняття «гармонія», оскільки останнє «має у собі супозицію злиття в одне ціле елементів, що гармонізуються, загублення ними самостійності, а «погодження» якраз має на увазі збереження самостійності елементів, що погоджуються»³. Це дуже важливо за комплементарного розгляду, прибічниками якого стали, зокрема, філософи-антропологі.

У творчості В. Винниченка життєвий досвід отожд постає і матеріалом для рефлексії, і методом аналізу проблем будівництва щастя людства. Його розмисел в основі має загальнофілософську теорію людини. Остання стає у нагоді, щоби розв'язати питання якою мірою людська духовність пов'язана з біологічною організацією людини. Цікавить його однак не стільки походження людини, скільки механізм творчого становлення: яким чином старе лишається в новому і водночас перетворює буття на нову якість? Це спонукало до аналізу здобутків біології, соціології, психології, культурології, інших наук, відстежуючи відповідність у дії законів біології, моралі тощо. Виявлене оприсутнення морального фізичним, тілесним, як і навпаки, коли не знищувались би якісні відмінності взаємодіючих «сторін», дало б підстави стверджувати: щастя — у конкордизмі, нещастя — в дискордизмі. Отже, етика В. Винниченка — це теорія, об'єктом вивчення якої стає система погоджень із самим собою, соціумом, природою, адже людське життя, діяльність, загалом людина, на переконання мислителя, збагнені виключно як цілісність.

Звісно, принцип комплементарного розгляду добре репрезентується логікою системного підходу: без *A* немає *B*, без *B* немає *C*..., допоки ряд не повернеться у вихідну точку (без *N* немає *A*)⁴. Таким чином витлумачене людське буття — цілісне,

¹ Аверинцев С. К. дефиниции человека // Человек. История. Весть / Сост. К. Б. Сигов. — К.: Дух і літера, 2006. — 400 с. — С. 399.

² Винниченко Володимир. Конкордизм. Система будівництва щастя: Етико-філософський трактат / В. К. Винниченко; Передм. Т. І. Гундорової. — К.: Укр. письменник, 2011. — 335 с. — С. 100.

³ Там само. — С. 101.

⁴ Гелен А. наголошував на такому підході, вважаючи результативним для осягнення „внутрішнього світу“ людини (див.: Гелен А. О систематике антропологии // Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послеслов. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю. Н. Попова. — М.: Прогресс, 1988 — С. 190).

системне розуміння, — виключає ідею причиновості, натомість спрямовує пояснювати функціональні кореляції. В такому стосунку підхід і деякі висновки етичної антропології В. Винниченка перегукуються з поглядами А. Гелена, бо і той визначав людину саме з допомогою функціональних відносин системи суттєвих людських якостей.

Нова мораль (конкордизм), за В. Винниченком, позбавлена ієрархії, оскільки в просторі людської моральності однаковою мірою важливі й фізичні, і психічні, і духовні чинники. Життя є невловне поєднання найрізноманітніших умов, чим і зумовлена необхідність поставитися до будь-якого явища по-різному («всяка людська моральна цінність є відносна»), однак не лукавлячи з собою («будь чесним із собою»), не загублюючи свої звички. В концепті щастя («дієва рівновага і погодження сил»), в метафорах «вільна, дружна кооперація», «комуна», якими позначено цілісність людини, в твердженнях на кшталт — «які б зміни не відбувалися в речах, у наших цінностях, чи то фізичних, чи духовних, взаємовідношення між цими речами зостається постійним, вічним»¹ й т. п. — прочитується дія настанови на обмірковування функціональних кореляцій різних елементів буття, а не їх причинових відношень.

Проблематика теорії конкордизму в своїх суттєвих ознаках збігається з архітектонікою філософської антропології (А. Гелен та ін.). І в цьому відношенні стає доказом того, що розвиток української філософської антропології відбувався через нарощування епістемологічної можливості ідей про суцільність буття людини, коли рівноважними вважаються всі його складові. Щоб з'ясувати становище людини в світі, згідно з А. Геленом, треба відповісти на запитання: чому власне людська тілесність має свідомість із саме такими властивостями, а не інакшими? В. Винниченка також цікавить ця проблема, проте обмірковує він її в соціально-філософській площині розв'язання: «яка повинна бути мораль людей, які звать себе революціонерами», «будівничими нового життя»? Відповідь потребувала розуміння і природи духовності з підстав визначення унікальності людської біології. Адже задля осягнення повної картини становлення «нової раси» людей, «з новими якостями» («неолюдей») на планеті, необхідно вивчати та відтворювати всеохопно систему кореляцій суттєвих властивостей людини. Порушується знову така проблема взаємодії душі і тіла, проте її витлумачення дослідник розгортає не стільки в контексті питань походження людини на шляхах еволюції ор-

¹ *Винниченко Володимир*. Конкордизм. Система будовання щастя: Етико-філософський трактат / В. К. Винниченко; Передм. Т. І. Гундорової. — К.: Укр. письменник, 2011. — 335 с. — С. 32.

ганічного світу (що вважається за характерну ознаку тематичної будови філософської антропології), скільки в ракурсі можливостей людської самореалізації, коли «творчість, талановитість, геніальність будуть не привілеєм, не випадком в окремих щасливчиків», а «якістю всіх людей», оскільки мета людського існування — це «існування, заповнене доцільною діяльністю, невтомною веселістю тіла і духу», можливе за умови «нормального здоров'я, фізичного і духовного»¹. Тоді й сама проблема про сенс буття стане безглуздою, зазначав В. Винниченко.

Його погляди приваблюють, захоплюють оптимістичним соціально-антропологічним спрямуванням, та саме ця обставина вказує і на те, що він не прагнув, не намагався створити (як це робили засновники європейської філософської антропології) загальну філософську теорію людини, що була б основою для будь-якої спеціальної антропології. Радше конкордизм є саме спеціальною антропологією. «Конкордизмом ми називаємо систему лікування та реорганізації сил сучасного людського організму (чи то індивідуального, чи то колективного), сил як фізичних, так і психічних»². Є конкретною «відповіддю на вічне питання про мету і сенс людей»³, бо шукати абсолютних речей, таких як щастя (це «мета життя»), у «відносних речах немає рачії», вважав мислитель. Та й «дія закону прагнення рівноваги і погодження сил (себто щастя) не підлягає ніяким розумінням людської логіки»⁴. На заваді тому «недосконалість апарату людського думання», людство обмежене і в «пізнавальних засобах», не досить розвинутих, щоб «могти охопити цілком деякі явища»⁵. Інтелектуальну підтримку своїй позиції В. Винниченко знаходив у творах відомих учених (А. Пуанкаре й ін.). До речі, настанова на синтетичне знання про людину вважається за критерій появи філософської антропології.

На етично-практичну зорієнтованість антропології В. Винниченка вплинув також провідний мотив антропологічного пізнання (який розроблявся ще за часів античності). Йдеться про поєднання протилежностей тіла та душі, матерії і духу й узгодження їх різновиявів у розумінні доведення до взаємодії (Арістотель). Треба сказати, українська антропологічна думка виразно визначається ним протягом всієї історії, виявляючи парадигмальність. Це означає, що специфіку людського (сут-

¹ *Винниченко Володимир*. Конкордизм. Система будовання щастя: Етико-філософський трактат / В. К. Винниченко; Передм. Т. І. Гундорової. — К.: Укр. письменник, 2011. — 335 с. — С. 86.

² *Там само*. — С. 339, 340.

³ *Там само*. — С. 338.

⁴ *Там само*. — С. 34.

⁵ *Там само*. — С. 35.

тевість) помислити можна виключно з допомогою синтетичного методу (комплексно-інтегративно), адже загальним місцем стає визначення людини згідно з ідеєю єдності. Остання в західноєвропейській філософії осмислюється як ідея цілості (про що вже йшлося), визначаючи її справжнє призначення в антропології — системотвірна роль.

Водночас формується і розуміння того, що людина не здатна до кінця збагнути цілісність буття. «Людина приречена одночасно знати лише частки цілого, «знати отчасти», за висловом апостола Павла (1 Кор. 13:12) — і бути без всякого сумніву оповіщеною, що ціле є і що тільки всередині цілого частини набувають достотний, гідний людини... смисл»; «розум людини усвідомлює ціле як мисленнєвий, зовсім не сентиментальний імператив. Цілість розуму об'єктивно «задана». Та вона йому не «дана»»¹. Через те людина з необхідністю виявляє себе як істота віруюча. Зважаючи на те, гадаємо, В. Винниченко і прагнув розроблювати не тільки теорію, але й програму дій людини — «систему правил ставлення і діяння», — себто мораль, яка мала б спричинитися до людської діяльності як творчості, оптимізувала б її, погоджуючи, урівноважуючи людські сутнісні сили. За будь-якою формулою з тринадцяти правил конкордистської індивідуальної моралі² «читається» призначення чинити нове світобачення людини з допомогою визнання нових критеріїв моралі, етичного закону, вимог до життя тощо.

Може видаватися парадоксальним, але раціоналізація ідеї уподібнення богам, здійснена в М. Шелера, зрештою утверджує в думці — в людини немає сутнісної основи й намагати-ся її всеохопно описувати в порівнянні різновиявів людського самоздійснення з тваринними та трансцендентними марна справа; людське буття, що поміж тваринним і божественним (вони не є власне людськими), не піддається визначенню, натомість є маніфестація того, що над ним і в ньому; проте цілісність людського буття можлива завдяки ідеї людини, за якою індивід живе й в якій відображається трансфеноменальна єдність бога, — це фактично надає нехиткі підвалини Винниченковій концептуалізації, та, в даному випадку, обґрунтування моралі згідно з принципом рівноваги вітально-природного й духовного начал дає змогу уникати відомих теологічних міркувань про божественну природу людського духу, вищість його над життям.

¹ Аверинцев С. К. дефиниции человека // Человек. История. Весть / Сост. К. Б. Сигов. — К.: Дух і літера, 2006. — 400 с. — С. 399.

² Див.: Винниченко Володимир. Конкордизм. Система будовання щастя: Етико-філософський трактат / В. К. Винниченко; Передм. Т. І. Гундорової. — К.: Укр. письменник, 2011. — 335 с. — С. 243-244.

Підхід В. Винниченка виявився послідовнішим. Якщо в М. Шелера наукове природниче знання та релігійний світогляд несумісні, що не могло не відбитися на результатах антропології, то в дискурсі В. Винниченка загальне знання з різних джерел, опертих на життєвий досвід людини, здатне доповнювати конкретні наукові факти. Але релігійних серед них не має бути, адже релігійний спосіб думання — у витоків дискордизму¹, отже, є несумісний із можливістю нової моралі, як і науки. Проте позиція В. Винниченка також не дає синтетичне бачення людини, так очікуване в філософській антропології. Причина того — невичерпність виявів людської життєдіяльності та нездатність розуму в усій цілокупності осягнути взаємовідношення людських сил в їхніх стосунках із зовнішнім середовищем тощо. Тому-то, вважаємо, В. Винниченко ставив за мету — тільки фіксувати їх, бо ж «закон погодження людини з природою у формі потреби пізнання є непереборним»².

Якщо погодитися з тезою про те, що цілісне буття позначене суттєвою відмінністю — такою, як особистісність, ознакою якої є здатність слідувати, жити згідно ідеї людини, — це припущення, на наше переконання, В. Винниченко не мав за безпідставне, оскільки етична антропологія містить переконливу аргументацію на його користь. Згадати вимогу до змісту ідеї людини, з якою пов'язуються умови боротьби з дискордизмом. Ідеться про нарощування перетворюючих можливостей життя, котрі визначають міру розвитку особистісного начала індивіда, здатність «відновлювати загублене погодження» з Універсумом.

Потрібне розуміння того, писав В. Винниченко, що людина — «частина всього суцього», «рівна з усіма іншими частинами, що закони буття всіх частин і всього цілого є й її законами, що вона сама є... Усесвіт»; необхідне «прагнення, спрямоване на погодження себе й усього людства з рідним йому середовищем, з Усесвітом»³ та його законами; визнавши життєстверджувальну творчу роль принципу «погодження», треба мати на увазі «збереження самостійності елементів, що погоджуються»⁴, а не їх злиття, через яке унікальність

¹ «Всі авторитарні, деспотичні, диктатурні політичні системи є безпосереднім породженням релігійного способу думання та діяння людей» (*Винниченко Володимир*. Конкордизм. Система будівництва щастя: Етико-філософський трактат / В. К. Винниченко; Передм. Т. І. Гундорової. — К.: Укр. письменник, 2011. — 335 с. — С. 73).

² *Винниченко Володимир*. Конкордизм. Система будівництва щастя: Етико-філософський трактат / В. К. Винниченко; Передм. Т. І. Гундорової. — К.: Укр. письменник, 2011. — 335 с. — С. 101.

³ *Там само*. — С. 100.

⁴ *Там само*. — С. 101.

їхня буде загублена; важливо визнати «умовність поділу сил на фізичні і психічні», відсутність «різкої розгородженості» «між членами колективного організму (народу, нації)», «тісну кооперацію» між складовими елементами будь-якого організму, скажімо, «коли свідомість і підсвідомість міцно об'єднані, тоді воля стає непохитною і тоді об неї розбивається наступ звичкової диктатури»¹; розум є «реєстраційно-організаційне бюро комуни» (людський організм), «є тільки кінчик величезного суходолу різних сил (у тому числі й інстинктів), випнутий на поверхню свідомості, без тої підводної маси він ні хвилини існувати не може. Знищіть інстинкти, підсвідомість, і моментально зникне з поверхні буття все цивілізоване, вся свідомість, всі наші такі пишні здобутки культури, техніки, науки, усього, чим так пишається наш розум»²; «індивідуальність кожного з нас є тільки в оригінальності комбінації тих сил, а не в їхній одмінності. Усі вони поєднані між собою, всі часто діють цілими групами одночасно, впливають одні на одних, іноді борються між собою»³ та ґрунт лишається завжди і скрізь незмінним і непохитним: це взаємовідношення між ними. Треба пам'ятати про універсальність «закону рівноваги і погодження сил» («діє в нас часто поза нашою свідомістю та волею», як шукання істини, як прагнення справедливості, правди, як самосвідомість та самовдосконалення тощо, «є в безперестанній боротьбі з людським дискордизмом»); важливо визнати різні вияви розладу сил за «ненормальність людського буття», хворобу, а принципи конкордистської моралі — ліками.

Таким чином В. Винниченко доводить, що коли кожна людина і всі люди разом матимуть духовне й фізичне здоров'я, «існування, заповнене доцільною діяльністю» — рівновагу та погодженість сил, — тоді «людство зможе віднайти той загублений рай, про який воно, у найкращих представниках своїх, не перестає мріяти» — «цілковите, всебічне погодження людства із законами Всесвіту і земної природи»⁴. Ідея цілісної людини є вихідною для розв'язання цілої низки питань соціально-антропологічного змісту, які обмірковував він у річищі характерної для філософської антропології проблеми, котра посідала в її архітектоніці неабияке місце. Йдеться про тему творчого становлення, зокрема, про те, як старе, лишаючись в новому, перетворює буття на нове, але власної прикметності

¹ *Винниченко Володимир*. Конкордизм. Система будівництва щастя: Етико-філософський трактат / В. К. Винниченко; Передм. Т. І. Гундорової. — К.: Укр. письменник, 2011. — 335 с. — С. 136, 143.

² *Там само*. — С. 135, 136, 124.

³ *Там само*. — С. 150.

⁴ *Там само*. — С. 339.

не губить. В. Винниченка захоплює проблема усучільнення себе шляхом долання «гіпертрофованого егоїзму», релігійного «автогіпнозу», нахилу до панування, «економічно-соціальної нерівності», проблема способу («програма і тактика») реорганізації сучасного соціуму, створення нової моралі, нової раси тощо. Вочевидь, його філософські завдання в загальному збігаються з визначенням предмету філософської антропології, яка покликана була витлумачити людину в цілокупності найрізноманітніших виявів буття. Приміром, проаналізувати фізичні, психічні, духовні начала як сили, здатні спричинитися до людських дій або як такі, що ними керує людина. У такому розгляді антропологія постає наукою про основні напрямки і закони біологічного, психічного, духовного й соціального розвитку людини, про її межі та надможливості. В даному спрямуванні і здійснив свій етико-антропологічний задум В. Винниченко.

Сьогодні ми ладні вбачати в його антропології радше утопію, ніж життєспроможну світоглядну модель. Проте саме в ній найяскравіше простежується «конденсована пам'ять» української філософської антропологічної думки в сенсі найхарактерніших її ознак, а саме: нарощування епістемологічних можливостей витлумачення ідеї суцільності буття людини та обґрунтування проблем з огляду на взаємну доповнювальність його складових, вважаючи їх рівнозначними передумовами співдії структурних рівнів систем, підсистем тощо; наголошування на важливості практичних висновків і необхідність не обмежуватися тільки міркуванням про загальнолюдське, й як наслідок, — надавання переваги спеціальним питанням в структурі антропологічної проблематики та брак амбіції стосовно завдання створити загальну філософську теорію людини (що є головним для теоретиків європейської філософської антропології). Хоча вона тематично, варто тут нагадати, збігається з архітектонікою посткласичних антропологій.

Щодо останнього треба сказати дещо розлогіше, і тим самим продемонструвати аргументованість нашого твердження. З огляду на ідею суцільності за визначенням предмета філософської антропології ховається новий тематичний зміст, який відображається в таких запитаннях (за формулюванням Г. Плєснера): випадкова чи сутнісно необхідна конкретна ситуація, в якій опинилася людина (ні та або інша, ні ця раса, той народ), але людина загалом? Чи є життєвий обрій, оточуючий світ, який виявляється для людини світом, з нею в структурно-

закономірному зв'язку? Як далеко просувається таке сутнісне співіснування і де початок випадку?¹ Питання вказують передовсім на те, що витлумачення об'єктивної даності як незалежної від втручання спостереження відкинута. Даність не дана, а задана, світ не неподільний, а складений («комплетарний») — це перебудований людиною світ.

Щоб збагнути правдиву картину світу й становища людини, треба досягнути антропологічні питання в двох напрямках: «горизонтальному» та «вертикальному». За першого — йдеться про вивчення зв'язків зі світом через людську дію, в творчості; за другого — людини як організму природи в співвідпорядкованості зі всім живим. У річищі обох спрямувань дослідження тільки і можна розраховувати на досягнення цілісності людини — «як суб'єкт-об'єкт культури і як суб'єкт-об'єкт природи», оскільки таким чином «виявляється один основний аспект життєвого досвіду», «одночасно природний і свобідний, вирощий і створений, самобутній і штучний»². Вивчати людину як «конкретну життєву єдність» — означало, на гадку Г. Плеснера, аналізувати мову, мистецтво, науку, інші види об'єктивізації культури як специфічні вияви життєвої єдності, формуючи наше уявлення про структуру системи людського життя в усій сукупності його порядків. Останнє передбачало дослідження докільця людини, що належить до компетенції емпіричних наук про природу, притім маємо зважати на те, що є такі його шари, які цілком сховані від емпіричного пізнання.

Отож у філософській антропології не варт сподіватися отримати остаточну відповідь на питання. Підсумок Г. Плеснера невтішний, і закономірний, адже, як слушно зауважив В. П. Петров, аналізуючи пізнавальні вартості модерної фізики: «Ми стоїмо на границях наочного пізнання. Ми не можемо уявити собі, щоб щось було чимось і разом з тим не було ним, щоб атом був тільцем і не був ним, був хвилею і не-хвилею. І, однак, саме цей «дуалізм хвилі й тільця» і становить основний феномен природи»³. «Модерна фізика відмовляється давати відповіді на питання про істоту тих фізичних явищ, які вона досліджує, і якщо вона й пропонує відповідь, то разом з тим застерігає, щоб ми не вважали її за

¹ Див.: Плеснер Х. Ступени органического и человек // Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю. Н. Попова. — М.: Прогресс, 1988. — С. 96-151. — С. 102.

² Плеснер Х. Ступени органического и человек // Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю. Н. Попова. — М.: Прогресс, 1988. — С. 96-151. — С. 102.

³ Петров В. Сучасний образ світу. Криза класичної фізики // Петров В. Розвідки. — Т. 2. — К.: Темпора, 2013. — С. 946—958. — С. 952—953.

правду»¹. Можливо, і даремно було б говорити щось певне про систему відповідностей між фізичною організацією людини та властивостями духовного життя, чуттєвістю та духовністю тощо, оскільки, і справді, «жаден міст не веде від душі до фізичного: душа неприступна для нашого емпіричного пізнання»². Однак, перефразуючи вислів психолога В. Вестфаля, можна стверджувати, здобутком філософської антропології не є образ людської цілісності, навпаки, погляд, що «правдивий» її образ неможливий. Висновок має найбільшу позитивну вагу через те, що звільняє від порожньої допитливості щодо проблем, яких розв'язати принципово неможливо. Без сумніву, поняття цілісності в усій його суперечливій своєрідності, залучене до антропологічної науки в якості провідної засади, може розглядатись як найважливіший здобуток філософської антропології.

Вивчаючи філософську антропологію з боку її морфологічної структури, ми зробили спробу прикласти до українського філософсько-антропологічного матеріалу засаду феноменологічної школи — досліджували тематику в зв'язках її складових проблем і в стосунку до загальної скарбниці антропологічних тем філософії. Водночас відзначали, як українська філософська антропологія засвоює собі чужі форми і що вносить свого в загальну будову філософської антропології. Проте, здійснюючи «морфологічний опис», ми намагалися уникати відомих недоліків феноменологічного методу (абсолютизації форми, оперування незмінним й безумовним). Отже, дотримувалися комплексно-інтегративного підходу, надаючи перевагу певному методу в кожній конкретній пошуковій ситуації відповідно до поставленої мети розвідки.

Зрозуміло, в формі філософської антропології як напрямку ХХ сторіччя ми маємо не тільки новий тип пізнання, ґрунтовно відмінний від класичного, але й нову архітектотніку, «тематичний склад» (Г. Плеснер). Відтворити багатомірність проблематизації людини як цілісності та цілості людського буття можна вже за відомими запитаннями філософів-антропологів. До запитань Г. Плеснера, які вже згадано, можна додати й такі: з якими шарами суцього людина сутнісно співіснує і як вона має осягнути себе і світ, будучи в якості життєвої єдності?³ Концепт-відповідь конституюється на герменевтиці як антропології, підвалини якої створено наукою про життя, філософією життя в її найконкретнішому вигляді. Розв'язання проблеми вимагає з'ясувати і те, яким чином тілесне, фізичне пе-

¹ Петров В. Сучасний образ світу. Криза класичної фізики // Петров В. Розвідки. — Т.2. — К.: Темпора, 2013. — С. 946—958. — С. 952.

² Там само. — С. 953.

³ Див.: Плеснер Х. Ступени органического и человек // Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю. Н. Попова. — М.: Прогресс, 1988. — С. 96-151. — С. 102.

ретворюється в психічне. Як пов'язані між собою фізичне та психічне?¹ Питання про поєднання психічного із фізичним вимагає пошуку відповіді на запитання щодо умов, яких треба дотриматися, щоб у відносному (просторовому) обмеженні мало місце необоротне пограничне відношення зовнішнього і внутрішнього? Відповідь стосується поняття сутності межі, у цій «нейтральній зоні» зовнішнє і внутрішнє наштовхуються одне на одне, водночас з неї і виходять². Звідси наступне питання — як живий організм узгоджує свою речову самостійність із вітальною несамостійністю? Іншими словами, як узгодити факт, що організм як життя є відкрита система, а як тіло — замкнута? Витлумачення способу та форм організації життя за передумову має базовий принцип: «антагонізм виявляється організаційним чинником цілого», «формою єдності всього різноманіття»³. Через конфлікт урівноважуються структурні елементи організованої цілості.

Мірою пояснення згаданих питань дедалі більше усвідомлюється обставина, що людина здатна відособлюватися в структурі буття, прагнучи стати його творцем. Отож до проблеми про поєднання між фізичним і психічним додається питання щодо їхньої узгодженості з духовним. Воно потребує відповідей на низку інших запитань: за яких умов живій речі відкривається центр її позиціональності, в якому, розчиняючись, вона живе, і через що переживає і діє? Де витoki неправдивих почуттів, думок? Чому захоплюємося несправжнім? Звідки береться здатність людини «перероджуватися» в іншу (Інша-в-ній)? Як вона здійснює свою ексцентричність? Чому безпосередність панує над опосередкованістю? Відповідно виникають фундаментальні співвідпорядковані поняття в різних конфігураціях. Зовнішній світ—внутрішній світ—спільний (сумісний) світ; індивід—індивідуальність—особистість; самість—самосвідомість—свідомість (пізнання, знання)—діяльність—культура; індивідуальність—спільнота—людство—історія—процес тощо. З їх допомогою вдається визначити основні антропологічні закони⁴, аналізувати сутнісні прикмети людини (іманентність, експресивність, штучність⁵ та ін.) тощо.

Тематика М. Шелера за змістом збігається з тематичним складом антропології Г. Плеснера тільки частково — в тій ділянці, де з'ясовується «сутність людини в порівнянні з твари-

¹ Див.: Плеснер Х. Ступени органического и человек // Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю. Н. Попова. — М.: Прогресс, 1988. — С. 96—151. — С. 106.

² Там само. — С. 108—111.

³ Плеснер Х. Ступени органического и человек // Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю. Н. Попова. — М.: Прогресс, 1988. — С. 96—151. — С. 118.

⁴ Там само. — С. 134—151.

⁵ Там само. — С. 134, 137.

ною і рослиною» та специфіка живого щодо неживого. Але дослідник уважав, що задля пояснення цілісності людини необхідне і метафізичне розуміння («особливе метафізичне ставновище людини»¹). Це означало певною мірою поворот у бік метафізичного есенціалізму. Місце відносного займає знову абсолютне. Із дихотомії світової основи — Дух і чуттєвий порив — виводиться все людське. Хоч принцип рівноваги Духу і чуттєвого пориву і був проголошений основоположним, а проблема тіла та душі (так само і походження людини) визначена як метафізично незначуща для сучасної філософії, проте дискурс стосовно природи духу, відношення структури людського буття, з якої постають всі здобутки людини, до світової основи, суттєвості людини як зв'язку свідомості, самосвідомості й усвідомлення абсолютного буття (навіщо нам ідея бога?) — наводить на висновок, що принцип, протилежний життю загалом, робить людину людиною. Втім, ця метафізика прагнула зберігати фікцію строго наукової точності, тому-то М. Шелер наполегливо наголошував те, що «дух і життя співвіднесені один з одним»².

А. Гелен ставив собі завдання розробити загальну антропологію з огляду на ідею суцільності. Збагнути організацію людини згідно її діючої сутності (дія як процес з пункту погляду переживання — це, зазначав мислитель, єдність, нерозрізненність «зовнішнього і внутрішнього», «психічного й фізичного», розділ їх виявляється у *не-діянні* (= рефлексії)³) та культурі. В такому контексті він обмірковував критерії систематизації антропологічних концепцій, метод, поняттєвий апарат антропологічного дослідження, отже, суттєво розширив методологічний тематичний блок антропологічної проблематики. А. Гелен, визначаючи людину як діючу істоту, отожд і дисципліновану, мимоволі грав на руку спробам субстанціалізувати певну властивість людини, натомість сучасна антропологія намагалась уникати субстанціалізації та пояснити людину в світлі її власного буття, з допомогою функціональних відносин, які простежуються в сукуп'ї корелятивних зв'язків сутнісних сил людини. Мислитель фокусує свою увагу на проблему моралі й од сподівання побудувати загальну науку про людину залишаються лише «друзки». Постає питання, чи повинна взагалі філософія претендувати на створення цілісного образу людини, який би зводився до загальних формулювань?

¹ Шелер М. Положение человека в космосе // Проблема человека в западной философии. — М.: Прогресс, 1988. — С. 31—95. — С. 32.

² Там само — С. 90.

³ Гелен А. О систематике антропологии // Проблема человека в западной философии. — М.: Прогресс, 1988. — С. 152—201. — С. 160, 161.

Скажімо, створення спеціальної антропології В. Винниченком можна вважати відповіддю на це запитання. Варто нагадати, що в українській антропологічній проблематиці перевага спеціальних питань щодо загальнофілософських є характерною рисою. Завжди наголошується можливість практичних висновків, необхідність не обмежуватися роздумами над галуззю загальнолюдського. «Конкордизм. Система будівництва щастя» В. Винниченка в даному відношенні найбільш прикметна. З'ясовуючи мету і сенс людського життя, він розгортає ідею оберненої причини, зокрема, концентрує увагу на пошуку витоків нещастя. Природу моралі (нерівності тощо) він аналізує в контексті конституції людини як живої істоти (до речі, таке ж зробив і Г. Плеснер). В. Винниченко обстоює закон погодженого взаємовідношення елементів буття. До прикладу, шукає пояснень соціальної нерівності в системі підпорядкувань середовища («місце походження»: клімат, геологічно-географічні обставини, годування тощо) із особливостями людини як живого організму та як «істоти гуртової». Витлумачує зміни моральних норм і цінностей як факт закорінення розладу психічного і фізичного та процес нормалізації ненормальностей (насильницьке встановлення права власності¹ й ін.). Обґрунтування основних правил (принципів) конкордизму як заперечення моралі дискордизму створюють основу архітекtonіки етико-філософської антропологічної теорії В. Винниченка. Конкордизм передбачав розробку програми і тактики діяльності людини в напрямку повернення до своєї початкової природної нормальності, коли природа для людини знову стане «спільною родиною», а людина співмешканкою Землі. Людина рівна зі всім живим і живе за законами Усесвіту, цілого. Принцип погодження, сама його формула² переконливо засвідчує належність етичної антропології філософа до новітньої антропологічної парадигми, котра керується і розгортає дискурс згідно з ідеєю цілісності. У її контексті дослідник обґрунтовує і проблеми «погодження із собою», «способу усуцільнення себе». Так само, як західні антропологи (М. Шелер), він застосовує опис сутнісних форм психічного буття людини, порівнюючи їх із будовою форм сприйняття світу в тварин. «Наш час виявляє тенденцію повернутися знову до ієрархічного погляду в біології й одкинувши тезу про приналежність людини до тваринного світу, реставрувати середньовічну ідею про особність людини й людського. Ідея часової незмінності видів знахо-

¹ Винниченко В. Конкордизм. Система будівництва щастя: Етико-філософський трактат / В. К. Винниченко; Передм. Т. І. Гундорової. — К.: Укр. письменник, 2011. — 335 с. — С. 61.

² Там само. — С. 101.

дить собі прихильників не лише серед антропологів, але й щодо таких ділянок науки, як естетика, етика, філософія і т. д.»¹.

І хоча тема щодо межі тваринного в людському чи не основна, яка стоїть перед сучасною антропологією, однак не вирішальна. Не біологічна складова в тематичному складі антропології є невідкладною для нашої доби, мають рацію вчені, котрі виголошують цю тезу, але історіософічна (проблема істоти людського з погляду «немодерності модерної людини» (Н. Казнс), людина змінила усе навколо себе, тільки не змінилась у самій собі). «Технічний світ витворений людиною, випередив раціональне осмислення людиною як цього світу, так і себе. Людина опинилася в залежності од машини. Із засобу мислення стала самоціллю, з об'єкта суб'єктом, із знаряддя владарем»², — думка В. П. Петрова слухна й сьогодні. Їй суголосна програма творення щастя, запропонована В. Винниченком, котра претендувала виправити ситуацію на основі погодження сутнісних сил людини. План дій, покликаний спричинитися до змін у самій людині, охоплював соціально-економічне, політичне, духовне життя людини. Отож спосіб здійснення програми конкордизму є комплексним — колективний співвідпорядкований з індивідуальним. Можливо, саме ця ситуація, в яку втрапила людина, бо «дозволила повстати довкола себе безодням, що зводять її на манівці (добре описано в Н. Казнса): безодня між революційною технікою й еволюційною антропологією, між винаходом космічного масштабу й людською розумовістю, між інтелектом і сумлінням. В боротьбі між науками про природу та мораллю... змагання майже вже виграли науки про природу»³, — спричинилася і до вибору В. Винниченка щодо етико-антропологічної тематики як головної. Вона (ситуація) могла визначати і пошукові пріоритети В. П. Петрова.

Він писав, що теза про революційну техніку й еволюційну антропологію фактично означає той факт, що, справді, «сучасна людина «антропологічно» перебуває десь на межі палеоліту й неоліту. «Поворот до палеоліту стає позитивною проблемою нашого часу»⁴, — зазначає В. П. Петров. Ця проблема стосується і питань дальшого розвитку людства (чи «житиме в умовному технічно-перебудованому й уніфі-

¹ Петров В. Сучасні духові течії Європи // Петров В. Розвідки. — Т. 2. — К. : Темпора, 2013. — С. 862-867. — С. 867.

² Петров В. Сучасні духові течії Європи // Петров В. Розвідки. — Т. 2. — К. : Темпора, 2013. — С. 862-867. — С. 818.

³ Петров В. Наш час, як він є // Петров В. Розвідки. — Т.2. — К. : Темпора, 2013. — С. 810-824. — С. 819.

⁴ Там само. — С. 823.

кованому світі», чи розпочне працювати над «біологічною зміною себе»¹), боротьби з надміром процесів глобалізації (друга світова війна, доводив учений, актуалізувала «ідею географічної єдності світу») та «ізоляціонізму»-«регіоналізму», розвитку «світової свідомості», «світового уряду», узгодження темпів соціального розвитку із технічним поступом. Загалом страх став основною темою людства ХХ ст. Але весь окреслений тематичний ряд зрештою уточнює постановку проблему про істоту людини («головне питання: про істоту людини, а не про те, чи буде, чи не буде війна»², революція, катастрофа...). «Біологічно нерозвинена істота, вона стала технічно розвиненою. Звідкіля цей розрив між технічним розвитком і біологічним, біологічно-етичним і біологічно-соціальним, що його сучасна людина переживає як катастрофу»³? В. П. Петров багато уваги приділяв темі як змінювалися погляди на природу людини й людського. Відстежуючи зміну антропологічного парадигмального змісту епох, фіксуємо і обставину, що в своїй особності вони заступають одна одну, й водночас репрезентують заступлюване. Крім того, ідея структурної суцільності людського буття вимагає зважати на «взаємозаступлювану оберненість категорій».

У підсумок аналізу зазначимо, якою би не була архітектоніка філософської антропології, незмінно її вирізнятиме рух і спрямованість до цілості, «співвідпорядкованості особного цілому» (В. П. Петров). Водночас надається більша вага не ствердженню, а запереченню засад класичної науки, а саме: не об'єктивна даність природи, а творення даності, свобода; не безперервність, а перервність, розрив, катастрофа; не причиновість, а обернена причина, не субстанція, а «скомплікована складність». По-більшості філософи тишились сподіванням створити загальну антропологічну теорію на основі синтези античної, середньовічної думки із гуманітарною та природознавчою. Проте серед них були і ті, хто вважав, що остаточної картини людини не створити, отже переймалися спеціальнішими питаннями щодо загальнофілософських. Саме остання тенденція домінувала в українській філософсько-антропологічній думці. Аналіз програми соціотворення В. Винниченка дає всі підстави ще раз у тому переконатися.

¹ *Петров В.* Наш час, як він є // *Петров В.* Розвідки. — Т.2. — К.: Темпора, 2013. — С. 810—824. — С. 824.

² Там само. С. 817.

³ *Петров В.* Сучасні духові течії Європи // *Петров В.* Розвідки. — Т.2. — К.: Темпора, 2013. — С. 862—867. — С. 866—867.

Svitlana Vilchynska, PhD in Philosophy, Docent at Philosophy Department of the Center of Scholarship Education of the National Academy of Sciences of Ukraine.

WYNNYCHENKO'S IDEA OF SOCIAL CREATION IN THE SYSTEM OF ANTHROPOLOGICAL QUESTIONS

The construction of the anthropological paradigm of philosophy have been examined in this article. The anthropological matter of the Wynnychenko's idea of social creation have been analysed. The author attaches particular importance to concordism as anthropological principle, defends the idea of complementarity and integrated approach to the decision of problems. Main attention of the article is given to the description of specific features of the matter of the anthropological paradigm of Ukrainian philosophy.

The conclusion is made that concept of totality, a complex approach, problems of social (cultural) anthropology are bases of formation anthropological paradigm of Ukrainian philosophy. The reasons of this tendency have been revealed. The status of the Ukrainian anthropology as a complex field of knowledge on Human being is substantiated. Some prerequisites for formation of the Ukrainian anthropology as a scientific discipline are considered. It is a field of the anthropological science investigating theoretical problems of unity and variety of forms of Human being existence in the world, and generic properties arising and changing during its evolution. The problem of real goals of the society and the ones of local communities is posed.

Key words: social (cultural) anthropology, philosophic anthropology, complex approach, totality, concordism, Human being knowledge, ethics, postmodern.

References

1. Averincev S. *K definicii cheloveka* [On definition of Human] // *Chelovek. Istorija. Vest'* / Sost. K. B. Sigov. [Human. History. Message. Ed by K. Sigov] — Kyiv: Duh i litera, 2006. — 400 p. [In Russian]
2. Gehlen A. *Zur Systematik der Anthropologie* [Russian edition: Gelen A. O sistematike antropologii // *Problema cheloveka v zapadnoj filosofii: Perevody / Sost. i posleslov. P. S. Gurevicha; Obshh. red. Ju. N. Popova.* — M.: Progress, 1988 — S. 152—201.]
3. Petrov V. *Nash chas, yak vin ye* // Petrov V. *Rozvidky*. [Our time as it is. At: Petrov V. Exploration] — Vol. 2. — Kyiv: Tempora, 2013. — P. 810—824. [In Ukrainian]
4. Petrov V. *Suchasni dukhovi techiyi Evropy* // Petrov V. *Rozvidky*. [contemporary spiritual currents of Europe. At: Petrov V. Exploration] — Vol.2. — Kyiv: Tempora, 2013. — P. 862—867. [In Ukrainian]
5. Petrov V. *Suchasnyy obraz svitu. Kryza klyasychnoyi fizyky* // Petrov V. *Rozvidky*. [The modern image of the world. The crisis of classical physics. At: Petrov V. Exploration] — Vol.2. — Kyiv: Tempora, 2013. — P. 946—958. [In Ukrainian]
6. Plessner H. *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie* [Russian edition: Plesner H. Stupeni organicheskogo i chelovek // *Problema cheloveka v zapadnoj*

filosofii: Perevody / Sost. i poslesl. P. S. Gurevicha; Obshh. red. Ju. N. Popova. — M.: Progress, 1988. — S. 96—151.]

7. Scheler M. *Die Stellung des Menschen im Kosmos* [Russian edition: Sheler M. Polozhenie cheloveka v kosmose // Problema cheloveka v zapadnoj filosofii. — M.: Progress, 1988. — S. 31—95.]

8. Vynnychenko Volodymyr. *Konkordyzm. Systema buduvannya shchastia: Etyko-filosofs'kyi traktat* [Konkordyzm. System of happiness building: Ethical and philosophical treatise] — Kyiv: Ukr. pys'mennyk, 2011. — 335 p. [In Ukrainian]

Стаття надійшла 01.11.15